

MYTEN OM MYTEN

Herbert Tingsten diskuterar i denna och två följande artiklar föreställningarna om mytens betydelse som drivkraft i det historiska skeendet och orsakerna till mytbegreppets frammarsch och tillbakagång under 1900-talet.

I EN SKRIFT av år 1697 berörde Leibniz den svenska storhetstidens historieromantik och särskilt föreställningen om Sverige såsom goternas eller götarnas urhem. I anslutning härtill bebyggade han sin tro på dessa idéers betydelse för den svenska stormaktens kraftutveckling: "Jag hyser den högsta beundran för svenskarnas storartade arbete på utforskandet av sin forntid, och jag medger, att också falska eller osäkra meningar stundom kan elda människorna till lysande gärningar." Citatet är hämtat ur den märkliga bok, "De yverbornes ö", i vilken Johan Nordström år 1934 skildrade dessa "falska eller osäkra meningar", hela den legendbildning som framträdde under detta skede: om svenskarna som ett adelsfolk, vars ättlingar var spridda över Europa, om Gustav Adolf som "lejonet från Norden" enligt Paracelsus profetia, om Sverige som Atlantis, jordens äldsta kungarike, grundat av Jafets ättlingar efter syndaflo- den och det främsta ursprunget till kulturen i den kända världen. Nordström stannar visserligen också vid de i mera egentlig mening religiösa tankarna och traditionerna, men framför allt undersöker och beskriver han de härskande eller i varje fall av många omfattade föreställningarna om nationens uppkomst och forntida insatser — myterna, för att begagna det språkbruk som just vid denna tid slog igenom i vetenskaplig och politisk debatt.

Vad jag här skall stanna vid är inte Nordströms ryktbara idéhistoriska resultat, utan vid författarens egen inställning till myten som historisk faktor. Många uttalanden i boken visar att Nordström delar Leibniz uppfattning om myternas betydelse. De idéer som han avslöjar och förevisar betraktas som orimliga, men samtidigt behandlas de med den största respekt som verkande krafter i historien, och det framgår av vissa till samtiden anknutna reflexioner att sådana idéer anses nödvändiga eller i varje

Jafets träd som "skakat sina äpplen kring hela världen". Förslagsplan till första delen av Olof Rudbecks "Atlantica".

fall värdefulla för ett folk i handling och kraftutveckling. "Ett folks levande föreställningar om sina under historiens gång ådagalagda mandamentsprov har alltid en märklig förmåga att påverka beslut och handlingar vid de stora och avgörande tidpunkterna i dess liv — man erinra sig blott vad minnet av Roms forna storhet betytt i Italiens historia, icke minst i våra dagar." Här anknuter författaren till ett faktiskt förhållande — Roms forna storhet — men det är överallt tydligt, och logiskt självfallet, att även falska föreställningar anses ha samma vikt. Nordström förklarar rent av att Gustav Adolfs framgångar ger oss samma tillförsikt som tron på goter och Atlantis gav stormaktens svenskar. "I vårt hvar-"

lever alltjämt som en hemlig för-tröstan minnet av Gustav Adolfs och våra förfäders gärningar. Våra vågar är andra. Vår vilja tänkes av andra idéer, andra fantasiens visioner. Men vilka uppgifter, som än väntar oss, en hälsosammare luft kan vi icke andas än den som blåser över denna vartid i svensk historia."

Av sitt betraktelsesätt drar Nordström inte — eller åtminstone inte uttryckligt — den konsekvens som vid denna tid så många tänkare och politiker drog runt om i Europa. Nämligen att om kraftgivande föreställningar om det förflutna och om världens och människornas natur inte finns tillgängliga, inte kan anses vara rationellt grundade, är det nödvändigt att uppfinna och propagera illusioner. "I folkens liv", skriver Pareto, "är intet så reellt och praktiskt som idealet": alltså

BERTIL MALMBERG DIKTER VID GRÄNSEN

Adolf Hallmans omslag till Bertil Malmbergs "Dikter vid gränsen" 1935.

hellre ett ideal som förkunnas helt oförbindligt, en illusion eller en myt, än ingenting — om man vill leva och handla.

Johan Nordströms bok gavs ut på senhösten 1934. Mindre än ett år senare utkom en bok som från den här anlagda synpunkten gick på samma linje, men som på grund av sin form blev mera läst och allmänt uppskattad, Bertil Malmbergs "Dikter vid gränsen". Malmberg såg det problem som Nordström i stort sett behandlat med vetenskaplig kyla — om också med inslag av personligt engagemang — som ett allt överskuggande aktuellt och mänskligt problem. Det finns ingenting att tro på — tro är nödvändig — antingen kommer de som har tro att besegra oss, eller måste myterna ånyo blomma bland oss; ungefär sådan är Malmbergs tro, om man så vill hans myt om myten. Jag

citerar några strofer ur olika dikter där denna tankegång eller vision framträder:

Vi skola aldrig komma dit vi
änmat.
Tom på vår sadel hänger
kalebassen.
Vi åldrats tidigt, därför att vi
lämnat
de vattenrika dälerna och
passen.

Lejonet från Norden. En bild av Gustav II Adolf med lejonsymbolen tecknad på axeln.

Vi måste avstå ledningen och
rangen
åt mörka folk från fjärrbelägna
trakter,
som ännu ej ha brutit samman-
hängen
med urbegynnelse och skapar-
makter.

— Oss vänta ej de gyllne
företagen,
ej segerns frukter, inga rika
byten,
och ändå kan den mycket sena
dagen
ge en reflex av morgonen och
myten.

När varje dag vår fattigdom
förkunnar
... när helighetens djupa flöde
tryter,
då locka oss som trolska
hälsobrunnar
förkristna sakrament och tids-
myter.

De exempel jag här valt skulle kunna mångfaldigas. Men ingen torde bestrida att de idéer det här gäller, om mytens betydelse, om dess värde som eggelse, var särskilt populära på 1930-talet även inom en intellektuell elit. Därmed påstås naturligtvis inte att här förelägs något nytt. Inte blott myterna, utan också det medvetna begagnandet av dem — byggt på tron att de är effektiva — är urgamla. Bland primitiva folk har ledarna eggat sina följare till handling och strid med berättelser om gamla hjältedater likaväl som man gjorde under Gustav Adolf och Mussolini; redan under antiken talade man, liksom Bertil Malmberg 1935, om faran av att förlora för livet — eller åtminstone för ett gott liv — nödvändiga trosföreställningar. Vad som har något intresse att diskutera är varför mytbegreppet och vad därmed sammanhänger var så gångbart före det andra världskriget, och varför det efter detta krig i intellektuell, politisk och litterär debatt inte längre har samma aktade och betydande ställning.

Först något om själva ordet. En jämförelse med några andra begrepp, som visserligen också används i vag — och stundom skiftande — mening kan här vara klargörande. Ordet illusion är såtillvida entydigt som därmed alltid torde avses en villfarelse; att folk behöver illusioner sägs dock på ungefär samma sätt som att myter är nödvändiga. Ordet utopi betyder ett tillstånd, särskilt ett framtidssamhälle, som man önskar sig, vare sig denna önskan antas kunna förverkligas eller inte. Orden ideal och ideologi innebär en allmän målsättning eller förhoppning, respektive en föreställning om verkligheten och utvecklingen; för de flesta lär

någon uppfattning om målets önskvärdhet eller föreställningens riktighet inte vara förknippad med ordens begagnande, men många, bland dem Napoleon och Marx, har med ideologi avsett blott oriktiga, "ovetenskapliga", åskådningar, och i denna mening brukas ordet i flera uppslagsverk.

Ordet myt är enligt Nordisk Familjebok (1931) en "(guda)saga, religionssägen, uppdiktad berättelse", och detta lär fortfarande vara den vanliga definitionen; man kallar, som bekant, endast

andra religioners historiska uppgifter för mytologi. Till mytbegreppet hör traditionellt också att det gäller ett förment förlopp i förfluten tid. Men under 1900-talet får ordet myt hos många en delvis annan innebörd. Georges Sorel — vars bok "Réflexions sur la violence" enligt Thomas Mann var "epokens (mellankrigstidens) bok" — säger sig ha gjort den iakttagelsen att "människor som deltagit i stora sociala rörelser föreställer sig sitt framtida handlingsätt i form av strider som säkrar deras saks triumf"; denna föreställning, som för honom gällde generalstrejken, kallar Sorel en myt, och samma uttryckssätt möter hos flera samtida och senare tänkare, även om det "historiska" mytbegreppet dominerar. Tydligt är vidare att ordet inte sällan kom att brukas helt oförbindligt; en myt kunde vara både riktig eller oriktig, och det väsentliga för begreppet var att myten ägde praktisk betydelse som eggelse och drivkraft. Därmed kommer vi in på problemet om mytbegreppets frammarsch och reträtt.

HERBERT TINGSTEN

Hur